Venäjän valtiollinen strategia ei vastaa globaaleihin eikä geopoliittisiin haasteisiin

Mika Aaltola 18.5.2016

Ennen Ukrainan sotaa oli vaikea löytää Euroopan unionissa tai Suomessa laadittua strategiapaperia, jossa ei toistuisi perusajatus: perinteisen sotilaallisen konfliktin riski on pieni tai olematon. Miltei poikkeuksetta tämä liitetään kasvaneeseen keskinäisriippuvuuteen. Ajatuksena on, että Euroopassa on saavutettu vaadittava pakonopeus perinteisen geopolitiikan kartalta keskinäisriippuvuuden maailmaan, jossa valtioiden väliset konfliktit ovat hyvin poikkeuksellisia. Tämä havainto on kyseenalaistanut Venäjän kohdalla. Venäjän näkökulmasta on muitakin malleja, kuin keskinäisriippuvuus. Nyt vallittu taloudellinen nationalismi, nationalismi, ja geopolitiikka eivät kuitenkaan ole riittäviä vastauksia Venäjän tulevaisuuden haasteisiin. Odotettavissa on siten suuria rakenteellisia ongelmia ja niistä aiheutuvia impulssinomaisia lyhyen aikavälisin korjausyrityksiä.

Venäjän asevarusteluohjelma ja geopoliittinen aggressiivisuus ovat herättäneet lännen ja myös Suomen kylmän sodan jälkeisen ajan perusmantrasta. Seuranneessa krapulassa on hamuiltu ympärille, ja monet ovat löytäneet Suomelle tutun ja turvallisen ”tosiasian”: Maantieteelle emme voi mitään. Tosiasiat pitää tunnustaa. Hattuun pitää kaataa jäitä. Tällainen ”tunnustaminen” muodostaa yhden keskeisen piirteen suomalaisissa kansainvälisen politiikan skenaarioissa. Tunnustaminen on eräänlainen jaettu emotionaalinen regiimi, johon liittyy myös kansalaisuskonnollisia piirteitä. Kylmän sodan aikaiseen politiikkaan ei kuitenkaan ole paluuta. Venäjällä on edessään haastavat sisäpoliittisen ajat. Näiden ongelmien ulkoisiin seurauksiin kannattaisi Suomessa panostaa. Sanoin kannattaisi tukea kestävämpää poliittista kehitystä Venäjällä.

Valtion kolme mallia ja Venäjän geopoliittinen kaava

Jaottelu valtiomalliin, imperiumiajatteluun ja nomadiseen lähestymistapaan voi selkeyttää Euroopan territoriaalista sekamelskaa (Mayer 2014). Westfalenin rauhan jälkeinen malli liitetään usein valtiokeskeisyyteen, jonka modernit eurooppalaiset muodot vakiintuivat kylmän sodan jälkeen esimerkiksi Euroopan turvallisuus- ja yhteistyöjärjestön (ETYJ) puitteissa. Valtioiden nähtiin tuottavan järjestystä. Niiden väliset rajariidat piti ratkaista vakiinnuttamalla rajat millimetrin tarkkuudella.

Imperiumiajattelussa rajat ovat aina liukuva käsite. Imperiumin ulkoraja on rajamaa, jonka luonne on alisteinen keskushallinnolle, muttei suoraan. Raja muistuttaa enemmänkin jokien alkulähteitä, virtoja ja puroja. Ne alkavat jostain, mikä ei enää ole imperiumin aluetta.

Nomadinen malli taas korostaa liikkuvaa valtaa. Siinä liikkeen säännöllisyys määrittää alueita, joiden läpi liike virtaa. Liike on ollut tärkeää myös imperiumeille. Esimerkiksi Rooman imperiumin legioonat olivat pääsääntöisesti sijoitettuna sen teiden varsille, koska niillä tapahtuva liike oli pitkään keskuksen kannalta merkittävämpää kuin jonkin ulkorajan puolustaminen.

Nomadinen ajattelu korostuu nykyajassa puheena globaalivirroista. Toisaalta nomadisia piirteitä on myös valtioterritoriaalisuudessa. Suomessa korostettiin 1990-luvulla, että Euroopan maat ovat

vapaita päättämään oman sijaintinsa Euroopan poliittisella kartalla. Kielikuvassa korostui kartan dynaamisuus ja perinteisten maantieteellisten tulkintojen poistuminen.

Tämän hahmotelman pääsuunnat ovat nähtävissä piirteinä siinä tilannesidonnaisessa skenaariossa, jonka avulla voi paikantaa Suomen aluetta Euroopan kartalla. Suomalaisessa puheessa korostetaan suvereenin valtiojärjestelmän kansainvälisoikeudellisia piirteitä. Suomi on myös hyvin tarkka rajoistaan. Ilmatilan loukkauksia lasketaan tarkoin. Alueellisella maanpuolustuksella pyritään kriisin tullen puolustamaan koko maata.

Toisaalta tiukka valtiokeskeisyys on myös hämärtynyt. Suomi on myös EU:n aluetta. Talous on integroitunut laajempiin verkostoihin. Suomi on liikkunut nomadiseen suuntaan kansallisissa strategioissaan. Sen huoltovarmuuden käsitetään olevan osa laajempaa globaalia järjestelmää. Tämä mainitaan myös muissa strategioissa, kuten kyberstrategiassa ja arktisessa strategiassa.

Suomen halutaan olevan ainakin alueellinen solmukohta tai keskus (engl. hub), joiden kautta globaalivirrat kulkevat. Näiden virtojen käsitetään muokkaavan Suomen territoriota meitä hyödyttävällä tavalla, vaikka samalla pelätään varjovirtoja kuten huumekauppaa, kyberrikollisuutta ja laitonta maahanmuuttoa. Kokonaisuudessaan tämä ajattelu ilmentää yhtä tapaa, jolla suomalainen geopoliittinen ajattelu on jo pitkään tunnustanut uusia geoekonomisia realiteetteja.

Vaikka verkostokeskeinen nomadinen malli on ollut useimpien globalisaation sopeutuvien valtioiden päälähestymistapa, Venäjä on valitsemassa toisen tien. Se ajattelu heijastaa perinteista imperiumiajattelua. Venäjän rajat ovat yhä liukuvampi käsite. Rajat liikkyvat Georgiassa ja Ukrainassa. Syyrian operaatio kertoo Venäjän tulkitsevan Syyrian olevan osa sen resurssipohjaa. Rajan sijasta Venäjä näkee siihen enemmän tai vähemmän liittyviä liittännäisiä ja rajamaista.

Venäjä pyrkii nyt ja jatkossa tavalla tai toisella kontrolloimaan naapurimaidensa alueita (Georgia ja Ukraina) ja sisäpolitiikkaa. Tämä muistuttaa perinteistä imperialistista asennetta, jossa valtiolaajentuminen strategisesti tärkeille alueille lisää käytettävissä olevia valtaresursseja. Krimin haltuunotto sopii Venäjän perinteiseen laajentumiseen kohti meriä. Se saa myös turvatuksi tärkeän laivastotukikohdan. Syyriassa oleva laivastotukikohta on pieni ja sen säilyminen on kiinni Syyrian riskialttiista hallinnosta. Venäjä onkin pyrkinyt sotilaallisesti tukemaan Syyrian hallintoa.

Toinen territoriaalisen laajentumisen syy on uusien markkinoiden synnyttäminen. Krimin ja Itä-Ukrainan alueet tuottaisivat kysyntää venäläisen teollisuuden tuotteille. Samalla Itä-Ukrainasta on siirretty teollisuuslaitoksia Venäjälle. Ilman Ukrainaa Venäjän kaavailema talousunioni ei synnytä tarvittavaa kysyntää, jota tarvitaan keskusalueen teollisuuden kehittämiseen. Kolmannen perinteisen syyn laajentumiseen muodostavat ideologisemmat tekijät, kuten venäjää puhuvan väestönosan suojelu ja suurvaltastatuksen puolustaminen.

Venäjän tavoitteet ovat ymmärrettäviä vanhan geopoliittisen ajattelun näkökulmasta. Mutta sitä on syytä verrata uudempiin valtiokäytäntöihin. Niissä korostuvat nykyaikaisten käytäntöyhteisöjen kehittäminen ja puoleensa vetäminen. Näissä Venäjä ei ole onnistunut. Lisäuhan sen öljyyn satsanneelle mutta takaperoiselle teollisuudelle muodostaa käynnissä oleva energiavallankumous. Venäläiset innovaatiostrategiat ovat epäonnistuneet myös kyberin suhteen. Väestö vanhenee. Markkinat pienenevät. Vienti on hyvin yksipuolista.

Kamppailu uusista territorioista

Portit globaaleihin kuljetusvirtoihin ovat keskeisiä valtakeskittymiä Euroopan kartalla. Tärkeimmät satamat, kansainväliset lentokentät ja datakaapelien solmukohdat sijaitsevat samoilla alueilla. Nämä portaalit tarjoavat suoran pääsyn keskinäisriippuvuuden virtoihin.

Samoilla alueilla sijaitsee myös kansainvälisen talouden keskittymiä, kuten pörssejä ja rahoituslaitoksia. Kyberteknologiat ovat yksi tekijä, joka johtaa tähän yhteyksien tihentymisiin tietyille alueille. Hyvän uuden esimerkin näistä trendeistä tarjoaa High Frequency Trading -käytännön yleistyminen. HFT perustuu mahdollisimman nopeisiin kyberyhteyksiin. Johtuen valonnopeuden rajallisuudesta (300 km/millisekunnissa), eri pörssien välille muodostuu eroja samojen tuotteiden hinnoittelussa.

Nopeiden yhteyksien avulla voi saada voittoja. Samaa osaketta voi myydä esimerkiksi Frankfurtissa, jos sen ostohinta on Lontoossa halvempi. Tämä kaupankäynti on yleistymässä Lontoon, Frankfurtin ja Pariisin muodostamassa kolmiossa. Pohjoismaiden pörssien palvelimet sijaitsevat maantieteellisesti Tukholman lähellä. Millisekuntikilpailu on yleistymässä myös siellä. Millisekuntien geopolitiikassa keskinäisriippuvuuden hyödyt valuvat niille toimijoille, joilla on nopeimmat yhteydet.

Suomalaisessa keskustelussa väläytellään usein pohjoista merireittiä Suomen tulevaisuuden mahdollisuutena. Suomi nähtäisiin mielellään solmukohtana. Samoin puhutaan datakaapeleista Koillisväylän läpi tai, kuten juuri valmistunut yhteys, Itämeren halki Saksaan. Sama laaja ajattelu, jossa keskinäisriippuvuus on nopeuden funktio, määrittää myös muita Suomen tekemiä linjauksia. Lentoliikenteen sektorilla sama nopeiden yhteyksien logiikka näkyy siinä, että Helsinki-Vantaan lentokenttään sijoitetaan huomattavia summia, jotta se säilyisi jonkinlaisena alueellisena hubina ja lentoliikenteen syöttäjänä Euroopasta Aasiaan.

Hubistuminen territoriaalisuuden muotona on saanut aikaan sen, että joidenkin alueiden keskinäisriippuvuus on tihentynyt. Kartalle on muodostunut yhteyksiä puoleensa vetäviä solmukohtia. Samasta neliökilometristä saadaan nyt enemmän irti. Näiden territorioiden painoarvo kasvaa. Kehitys on päinvastainen politiikan tutkimuksen yleiselle olettamukselle. Käytettävissä olevan maantieteellisen alueen on usein ajateltu olevan rajallinen luonnonvara. Sen kuvitellaan loppuneen imperialismin ajalla ennen ensimmäistä maailmansotaa. Eurooppalaiset suurvallat olivat saaneet haltuunsa suuren osan maapalloa. Siirtomaat alkoivat ehtyä. Kartalla ei ollut kartoittamattomia aukkoja.

Kamppailu siirtyi 1914 eurooppalaiseen nollasummapeliin kahden huomattavan sodan ajaksi. Myös kylmä sota edusti muuttuneessa muodossa tätä samaa geopoliittista kamppailua. Tämän tilanteen uudet teknologiat ja niiden varaan kehitetyt käytännöt ovat mullistuneet. Satelliittinavigaatio ja merellisten kuljetusväylien tehokkaampi merikonteille ja konttilaivoille perustuva käyttö on avannut hub-alueille mahdollisuuden kerätä uusia toimijoita, joiden tuottama taloudellinen hyöty ammentaa globaaleista virroista ja etäisyyksien merkityksen vähentymisestä. Territorion käytettävyys on lisännyt näiden alueiden valtaa.

Kyberavaruuden käyttöj a yleistyminen ovat lisänneet tällaista tilan tuntua. Se on luonut uuden laajenevan alustan, joka tietyssä mielessä synnyttää uutta territoriota siellä missä yhteydet ovat tehokkaita (laajakaistageopolitiikka pilvipalvelimineen) ja nopeita (millisekuntigeopolitiikka).

Uusia dynaamisia malleja Venäjä ei ole onnistunut kehittämään. Se ei ole onnistunut synnyttämään innovaatiotaloutta. Siinä missä lännessä uusia alueita, kuten kyberavaruus, on onnistuttu ottamaan käyttöön, Venäjä on suhteessa menettänyt kasvipotentiaaliaan. Jäljelle on jäänyt paluu

geopoliittisiin kasvupotentiaaleihin, jotta haave suuresta tulevaisuudesta on pystytty nationalismin keinoin säilyttämään. Tähän yhteyteen liittyy myös ydinasearsenaalista muistuttaminen.

Globaalin vallan muodot

Yhdysvalloissa on verkostovallan strategioista siirrytty globaalin vallan muotoihin, jotka korostavat liikettä ja globaalin kriittisen arkkitehtuurin turvaamista. Ajatuksena on ollut, että valtion menestyminen edellyttää toimivaa innovaatiotaloutta ja pääsyä maailmankaupan päävaltimoihin. Yhdysvaltojen hallinta perustuu lisääntyvästi verkostokeskeiseen nomadiseen ajatteluun. Samalla tämä heikentää Yhdysvaltojen näkyvyyttä perinteisemmillä kartoilla. Se ei tavallaan ole se globaali suurvalta, johon olemme tottuneet, koska toimintaa tapahtuu kansainvälisen talouden tai tietoverkkojen maailmassa. Venäjä on tehnyt toisenlaisen liikkeen. Se pyrkii olemaan perinteiden suurvalta maailmassa, jossa vallan resurssit eivät kuitenkaan ole perinteisellä kartalla.

Perinteisen näkyvyyden heikkeneminen tulkitaan helposti alamäkenä, jos sitä tulkitaan suhteessa keskittyneempiin ja monoliittisempiin valtiotoimijoihin kuten Kiinaan. Mutta selvästi Yhdysvallat on haluttomampi käyttämään perinteisiä sotilaallisia keinoja alueelliseen miehitykseen Irakin ja Afganistanin epäonnistumisten jälkeen. Se on harjoitellut runsaasti niin sanottuja epäsymmetrisiä konflikteja ja sen sotilaallinen voima (esim. taistelulennokit ja kyberaseet) kohdistuvat hyvin erilaisiin vihollisiin kuin perinteisiin valtiotoimijoihin.

Samalla on kuitenkin syytä kiinnittää huomiota siihen, että Yhdysvallat on kehittänyt toimintakykyään myös ehdollistamispolitiikan saralla. Esimerkkinä on Iranin osittainen eristäminen finanssivirroista ja maailmankaupasta. Maailmankaupan vallasta on kysymys myös transatlanttisen vapaakaupan (TTIP) neuvotteluissa. Jos sopimus syntyy, siinä päätetään keskeisistä standardeista ja säätelyjärjestelmistä, joihin muun maailman, mukaan lukien Venäjän ja Kiinan, on sopeuduttava. Kuvaavaa on, että Yhdysvaltojen reaktiot Ukrainan tapahtumiin ovat nimenomaan osa näitä uusia epätavanomaisia keinoja saada aikaan sille ja sen liittolaisille myönteisiä geopoliittisia seurauksia.

Venäjän esimerkkiä pelätään. Kiinan aavistellaan turvautuvan samankaltaisiin keinoihin jos sitä kohtaa talousvaikeudet. Venäjä esimerkin ei haluta leviävän erityisesti nyt, kun globaalitalous ja maailmankauppa ovat suurien haasteiden edessä. Tämä korostaa Venäjän patoamisen tarvetta. Tämä patomainen ei todennäköisesti tapahdu perinteisten geopoliittisten keinojen avulla. Näiden asemassa pääpaino on taloudellisten sanktioiden käyttäminen Venäjän ehdollistamiseen.

Suomi ja alueen tulevaisuus

Tietyssä ei-sotilaallisessa mielessä Suomi on jo valintansa tehnyt. Suomalaista valtaa on suunnattu kohti uusia realiteetteja jo kylmän sodan ajoista lähtien. Voidaan väittää, ettei Suomi tarjoa valtioalustaa, joka kykenisi olemaan entiseen tapaan Venäjän imperiumin rajamaa ilman, että Suomen strategiset linjaukset epäonnistuisivat.

Suomeen liittyvät toimijat, kuten elinkeinoelämä, ovat kehittäneet huomattavaa kapasiteettia selviytymään olosuhteissa ja realiteeteissa, jotka poikkeavat vanhasta geopoliittisesta jakolinjasta. Keskitetty valtiollisen toimijuuden suuntaaminen uudelleen kohti jotain versiota kylmän sodan

sakkilaudasta olisi pahimmillaan virhe, joka estäisi uuteen maailmaan suuntautuvaa strategista ajattelua.

Integroituminen Venäjällä oleviin toimijoihin ja kytkeytyminen Venäjälle ulottuviin talouden arvoketjuihin ei ole kiinni korkean tason politiikasta. Keskitetyt komissiot ja komiteat eivät enää ole kaupankäynnin keskeisin muoto. Ruplan arvon ja Venäjän talouden menestys vaikuttavat eniten Suomen ja Venäjän väliseen kauppaan.

On vaikea kuvitella, että Venäjän valtion toimet voisivat pitkällä aikavälillä tulpata suomalaisten ja venäläisten toimijoiden halua tuottaa taloudellista lisäarvoa, vaikka Suomi päättäisi olla hyväksymättä Venäjän imperialistista hallintamenetelmää. Totta on, että Venäjän toimet politisoivat venäläistä rahaa ja haittaavat jo nyt maiden suhteiden tulevaisuutta. Keskustelu venäläisten maaostoista tai Pyhäjoelle rakennettavasta ydinvoimalasta kertoo karua kieltä siitä, kuinka Venäjän valtion toimet purkavat keskinäisriippuvuuden kudelmia ja lisäävät ennakkoluuloja.

Samalla on hyvä huomata, että putinilainen hallinta ja siihen sidoksissa olevat toimijat ovat kiinni globaalin finanssitalouden virroissa. Heidän kykynsä sanoutua irti tästä sidoksesta on hyvin rajallinen. Putinin lähipiirin ajattelu on omaksunut nomadisia piirteitä, vaikka sidokset virtoihin jakautuvatkin hyvin epätasaisesti ja suurelta osin valtiojohtoisesti.

Venäläinen talouselämä on riippuvainen näistä nopealiikkeisistä virroista. Putinin kyky estää esimerkiksi Pietarin seudun venäläisten toimijoiden taloudellisen hyödyn tavoittelua vaikkapa Suomessa on pitkällä tähtäimellä melko mahdotonta. Läntiset taloussanktiot voisivat vaikeuttaa Suomen ja Venäjän välistä kauppaa lyhytkestoisesti. Mutta niiden strateginen tavoite saattaa ennalta estää Venäjän viime aikoina yleistynyttä tapaa kiristää naapureitaan kauppapoliittisilla toimenpiteillä. Ne auttaisivat siinä, että Venäjä-riski ei siirtyisi Suomi-riskiksi.

Venäjän harveneva alue

Venäjän ongelmana opn, että ”hubien” ulkopuolinen tila on siis menettänyt painoarvoaan. Näin **Halford Mackinderin** geopoliittinen ajattelu, jonka mukaan se kuka hallitsee Euraasian sydänalueita (esim. Ukrainassa) hallitsee maailmaa, on harhaanjohtava. Ukraina on kokenut useampia levottomuuksia ja vallankumouksia. Se on periaatteessa epäonnistunut valtio. Yksi selittävä tekijä onkin sen territorion käytettävyyden aleneminen geoekonomisessa mielessä Krim saattoi olla Venäjälle merkittävä entisellä kartalla. Se ei kuitenkaan merkitse nykymaailmassa paljoa geopoliittisen kamppailun näkökulmasta. Energiavallankumous on muuttamassa myös kaasuvirtojen asemaa. Transatlanttinen energiavirta saattaa lähitulevaisuudessa korvata osan Venäjän energian toimittajana.

Euroopan kartta on hubistumisen johdosta muuttunut. Länsi-Euroopan tihentymät tuottavat geoekonomista lisäarvoa. Sama kehitys näkyy Ukrainassa ja Venäjällä tehokkaiden ja funktionaalisten neliökilometrien vähenemisenä. Jos asiaa ajatellaan perinteisen logiikan mukaan, Venäjä menettää kaiken aikaa territoriotaan. Paradoksaalisesti se turvautuu uusien alueiden haltuunottoon kompensoidakseen vähenevää suhteellista painoarvoaan.

Käytettävissä olevan territorion tehokkaampi käyttö ei näytä olevan Putinin hallinnon mielestä mahdollista. Tämä vanhanaikainen lähestymistapa on Venäjän kannalta negatiivista. Se ei ole nouseva BRICS-maa, vaan taantuva ja entisiin ratkaisuihin käpertyvä valtio.

Venäjän hallinnon yritys palata perinteiseen on geopolitiikkaan on loppujuenlopuksi suurenta osin pelkkä mutta vaarallinen illuusio. Perinteisen geopolitiikan kielikuvat rakentuvat valtion sisäisen ja ulkoisen erotukselle, keskitetyn valtiotoimijan ideaalille ja rationaalisen strategisen kyvyn olettamukselle ja ovat sellaisina tuttuja ja turvallisia. Mutta ne eivät tarjoa todellista selitysvoimaa nykytilanteeseen.

Geoekonomia on nakertanut kaikkien keskeisten argumenttien merkittävyyttä. Territoriaalinen kilpailu on siirtynyt uusiin teknologisiin tiloihin ja geoekonomiaan. Venäjän kyky muuttaa tätä tilannetta on hyvin rajallinen. Se hamuaa alueita ja kehittää geopoliittista työkalupakkia, joka ei toimi, mutta joka saattaa pelottaa sen naapurimaita ottamaan siitä etäisyyttä. Tämä taas vähentää Venäjän käytettävissä olevan tilan tehokkuutta. Pelkona Venäjän osalta saattaa olla syöksykierre entistä takaperoisempaan politiikkaan. Tämä kujanjuoksu säteilee sen lähialueille. Vaarana ovat myös vahingossa syntyvät kontroimattomat eskalaatiot. Näiden vaarojen ja huolien kanssa Suomi Venäjän naapurina joutuu elämään useiden vuosien ajan.